Deken Holthuyzen, zijn zorgen en zijn gevangenschap

door

Dr. J. L. M. DE LEPPER

In een artikel dat ik enkele jaren geleden publiceerde over de situatie van de Bredase katholieken tussen 1637 en 1666[1] kon ik over de jaren vóór 1648 maar weinig bijzonderheden meedelen. Een gelukkige vondst heeft thans de gelegenheid geboden om over deze kritieke periode wat meer opheldering te geven. Aanleiding tot deze vondst was een archiefruil tussen het bisdom Breda en het bisdom Antwerpen, waarbij het bisdom Breda de beschikking kreeg over een groot aantal dokumenten betreffende parochies die vroeger tot het bisdom Antwerpen behoorden. Tot vóór kort berustten deze gedeeltelijk in het archief van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekerk, gedeeltelijk in het archief van het aartsbisdom Mechelen. Onder deze archivalia bevindt zich een uitgebreide bundel stukken, afkomstig uit het archief van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die betrekking hebben op de parochie Prinsenhage. Merkwaardig genoeg is deze rijke collectie ontsnapt aan de aandacht van pastoor Juten, die er in zijn beschrijving van de parochie in het geheel geen melding van maakt, ofschoon hij, blijkens verschillende verwijzingen in zijn werk, het archief van de Onze-Lieve-Vrouwekerk heel goed heeft gekend. De reden is wellicht dat de stukken te Antwerpen niet waren opgeborgen onder de naam „Prinsenhage", maar onder de oude naam „Haghe". In deze collectie bevindt zich een tiental brieven waarin Herman Holthuyzen, pastoor van Prinsenhage en tevens deken van Breda, tussen 1639 en 1644 zijn ervaringen en problemen voorlegde aan de toenmalige bisschop van Antwerpen, Gaspar van den Bosch, of, zoals deze zich, naar humanistisch gebruik, bij voorkeur noemde, Caspar Nemius.[2]

De dominikaan Herman Holthuyzen, sinds 1626 in Prinsenhage

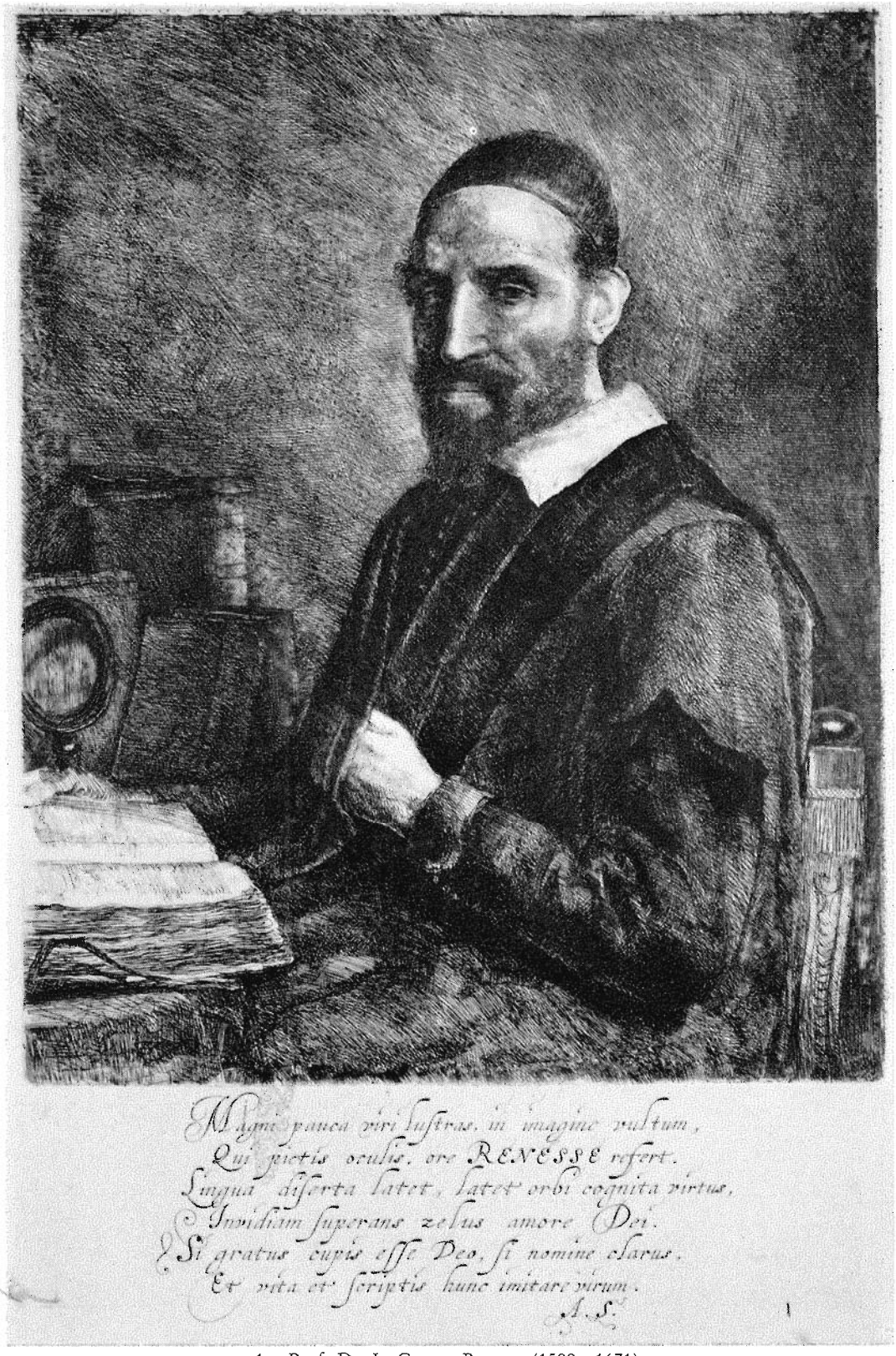

1. Prof. Dr. L. G. van Renesse (1599—1671)
Ets door Constantijn van Renesse

Rijksmuseum, Amsterdam.

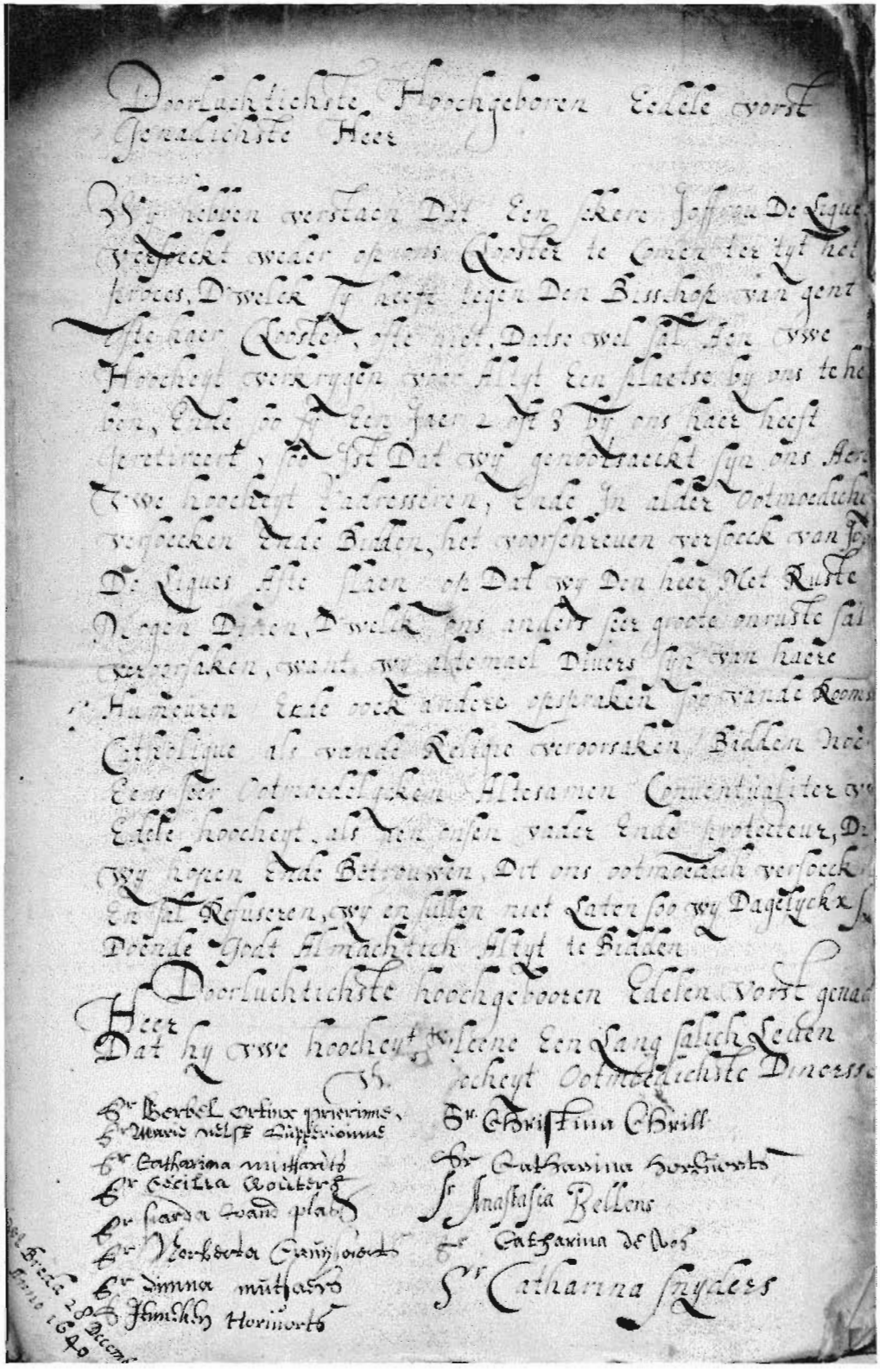

2. Verzoekschrift van de zusters van Catharinadal aan prins Frederik Hendrik over het niet toelaten van juffrouw De Liques, 1640.
Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage.

werkzaam, werd op 6 juli 1629 benoemd tot pastoor aldaar. In 1635 werd hij tevens aangesteld tot landdeken van Breda. Hij overleed op 19 augustus 1650.[3] De overgang der stad in 1637 zal hij niet van nabij hebben meegemaakt: de retorsiestrijd die tot eind 1638 woedde, maakte destijds zijn aanwezigheid in Prinsenhage onmogelijk. Zijn overigens zorgvuldig bijgehouden doopboek heeft ook geen enkele aantekening tussen 7 december 1636 en januari 1639. Vandaar ook dat de eerste brief waarin hij verslag geeft over de toestand in de veroverde stad, eerst dateert uit januari 1639. Op de 26e van deze maand schreef hij aan de bisschop: „Ik twijfel er niet aan of Uwe Hoogwaardige Excellentie heeft allang een brief van mij verwacht om daaruit een beeld te krijgen van de toestand waarin de kerk, speciaal die van Breda, verkeert. Ik hoop echter dat U mijn traagheid in het schrijven zult willen verontschuldigen, want mijn gezondheid heeft mij tot nu toe nauwelijks toegestaan mij naar de stad te begeven om mij van de werkelijke situatie op de hoogte te stellen. Eindelijk ben ik er dan binnengekomen en ik heb daarbij het volgende bevonden".

Allereerst bleek hem dat het pastoraat in Breda nog rechtens werd uitgeoefend door een bejaarde kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, Wouter van Oeckel. Het is niet verrassend dat juist hij zich het lot van de Bredase katholieken had aangetrokken. Hij had al eerder een opvallende belangstelling getoond voor de praktische zielzorg, meer dan bij kanunniken in die dagen gebruikelijk was. Tussen 1628 en 1630 — hij was toen al kanunnik te Breda — treffen wij hem aan als pastoor in Etten. In 1635 liet hij zich benoemen tot pastoor van de nieuw-opgerichte parochie Markendaal.[4] De deken vond echter dat Van Oeckel door zijn ouderdom ongeschikt begon te worden om zijn werk als zielzorger te vervullen. Met name het biechthoren van de oude man werd bedenkelijk; de mensen klaagden dat hij zijn terechtwijzingen zó luid uitsprak dat de omstaanders goed konden begrijpen wat hun belijdenis inhield. De kanunnik gaf zelf graag toe dat zijn hoge leeftijd hem geleidelijk voor zijn pastorale taak minder geschikt maakte, hij toonde zich dan ook bereid deze volledig neer te leggen wanneer de bisschop een ander daartoe wilde aanwijzen.

Er was evenwel een hinderlijke complicatie, die kenmerkend mag

heten voor de verwarde omstandigheden waarin men toen leefde. Een andere priester, Joannes van den Bossche, had, buiten het gezag van Van Oeckel om, in de stad een soort eigen kerkgemeenschap gevormd. Volgens Holthuyzen was hij pastoor geweest in Dongen. Inderdaad zien we daar in 1628 een Joannes van den Bossche als pastoor werkzaam; in 1634 nam hij ontslag. Vermoedelijk is hij dezelfde als de Joannes van den Bosch die sinds 1630 een beneficie had in de kerk van Rijsbergen en die tussen 1630 en 1637 kanunnik werd in Breda.[5] In 1639 trad hij daar nu op als volwaardig pastoor, hetgeen o.a. bleek uit het feit dat hij op eigen gezag huwelijken inzegende. De deken vond dat hij daartoe niet het recht had. Dat hij kanunnik was, vermeldt hij overigens niet. Voor zijn rechtspositie zal dit ook niet relevant zijn geweest, want Van Oeckel had in elk geval oudere rechten en was bovendien pastoor van Markendaal. Het voornaamste bezwaar van Holthuyzen tegen de aktiviteiten van Van den Bossche schijnt echter te hebben gelegen in het exclusieve karakter van diens pastorale bemoeiing. Zijn aanhang bestond volgens de deken uit 12 of 13 families, die zich de „contribuanten" noemden, omdat zij zich bereid hadden verklaard om tezamen de losprijs op te brengen wanneer hun priester door de overheid zou worden gegrepen. Over de handelwijze van deze groep was Holthuyzen allerminst te spreken. Zij hadden bijvoorbeeld terwille van hun eigen veiligheid als voorwaarde gesteld dat Van den Bossche zich niet mocht inlaten met lijders aan besmettelijke ziekten. In het algemeen was trouwens vast te stellen dat hij aan de rijken alle zorg besteedde, maar de armen verwaarloosde. De deken vond dat de bisschop aan deze wantoestand zo spoedig mogelijk een einde behoorde te maken.

Over de geloofsijver van de Bredase katholieken kon hij overigens met lof spreken. In groten getale kerkten zij in de omliggende dorpen, o.a. in Ginneken, waar de kerk overigens maar weinig ruimte bood, doch vooral in Prinsenhage. Op één zondag, voorafgaand aan zijn schrijven (op 23 januari 1639 dus) had de poortwachter meer dan 900 personen geteld die 's morgens naar Prinsenhage gingen. Ook op de werkdagen kwamen er zóveel, dat het telkens een feestdag leek. Op de zondagen moest tot één uur, soms tot twee uur in de namiddag de communie worden uitgereikt. De bezoekers uit de stad hadden dan ook de

dringende vraag gesteld, of het niet mogelijk was nog een latere mis, om half elf, in te voeren. De deken had daarop moeten antwoorden dat hij daarvoor een bisschoppelijke goedkeuring nodig had, vermoedelijk omdat hij of zijn kapelaan daartoe zouden moeten „bineren", d.w.z. een tweede mis op dezelfde dag zouden moeten celebreren., hetgeen destijds alleen in zeer bijzondere gevallen werd toegestaan. Hij meende evenwel aan de bisschop een beter voorstel te kunnen doen: als de beneficies van Markendaal, waarover het bisdom nog kon beschikken, voortaan niet zouden worden verleend aan elders verblijvende geestelijken, die voor de zielzorg in de stad niets betekenden, maar ten goede zouden komen aan de parochie Prinsenhage, zou hij in staat zijn een tweede kapelaan te bezoldigen.

Ook in ander opzicht kon de deken over de Bredase katholieken uiterst tevreden zijn. Ofschoon de predikanten van deur tot deur gingen om de mensen over te halen tot hun kerk toe te treden, betogend dat door hen het oude geloof van de apostelen werd teruggebracht, hadden zij tot dan toe, voorzover hij wist, niemand kunnen bekeren. Velen zelfs die vroeger als lauwe katholieken golden of de schijn wekten dat zij geneigd waren tot het nieuwe geloof, hadden fel weerstand geboden.

De communicatie met de bisschop verliep maar moeizaam. Op 3 maart had de deken nog geen antwoord ontvangen op zijn brief van 26 januari en op de twee andere die hij daarna had geschreven. De brieven van 26 januari en 10 februari waren, gezien hun aanwezigheid in het archief, in ieder geval te Antwerpen aangekomen.

Eerst in mei of juni schijnt Nemius een regeling te hebben getroffen ten aanzien van het pastoraat in de stad. De uitoefening van de zielzorg werd voortaan volledig toevertrouwd aan Holthuyzen. Deze wijdde zich met grote voortvarendheid aan zijn thans verdubbelde taak. Volgens zijn eigen getuigenis verbleef hij elke week gedurende drie of vier dagen en nachten in de stad. Van den Bossche bleef intussen volharden in zijn ondisciplinaire houding, „Hij gaat op zijn gewone manier te werk, schrijft de deken, en na alles gedaan te hebben, zou hij nog durven zweren dat hij niets gedaan heeft". Toch heeft Holthuyzen nog getracht hem als legaal medewerker in te schakelen. Maar Van den Bossche

weigerde: als hij niet de volledige pastorale rechten over de stad kreeg, wenste hij verder niets te presteren.

Ook het voorstel om de beneficies van Markendaal ten goede te laten komen aan de parochie Prinsenhage werd door de bisschop aanvaard.[6] Holthuyzen kon dus nu gaan uitzien naar een tweede kapelaan. Het viel hem alleen niet mee een geschikte figuur daarvoor te vinden. Blijkbaar was het zijn bedoeling dat zijn nieuwe kapelaan regelmatig in de stad zou verblijven; om dit voor de autoriteiten acceptabel te maken schijnt hij het gewenst of zelfs noodzakelijk te hebben gevonden dat de te benoemen priester een seculier en een Bredanaar zou zijn. Maar daarmee werd zijn keuzemogelijkheid, gezien ook het priestergebrek in het bisdom, wel zeer beperkt. In het begin van 1640 heeft hij over de toelating onderhandeld met de drossaard, Cornelis van Aerssen. Met deze hervormde ambtenaar onderhield hij goede betrekkingen; dat hij zelf geregeld binnen de muren kon vertoeven, moet ook wel aan diens welwillende houding worden toegeschreven. Van Aerssen scheen niet ongenegen ook nog een kapelaan in de stad te dulden. De deken had in dit verband het oog laten vallen op een zekere Servatius van der Stegen. „Onlangs, zo bericht hij aan de bisschop, heb ik aan Servatius van der Stegen geschreven, dat de burgers van Breda hevig naar zijn aanwezigheid verlangen, opdat hij mij en hen als zielzorger zou kunnen bijstaan..... Reeds nu heb ik de zaak besproken met de drossaard, die niet afkerig scheen om de heer Servatius in de stad te laten verblijven. Uwe Excellentie zou hem intussen bij zich kunnen roepen en beslissen wat U voor de ongelukkige inwoners van Breda nuttig acht. Ik breng wel iedere week drie of vier dagen en nachten in de stad door, maar om allerlei redenen, die Uwe Excellentie zich gemakkelijk kan indenken, is het mij niet mogelijk daar geregeld te blijven. Genoemde heer zou ons dus wonderlijk goed van pas komen, wanneer zowel hij als de drossaard tot dit plan te bewegen zouden zijn". Van der Stegen was een seculier priester die, naar het schijnt, uit Bredase ouders was geboren (zijn grafschrift noemt hem „Bredanus") en dus het burgerrecht van de stad bezat; dit laatste zal voor de drossaard het doorslaggevend motief zijn geweest om zijn komst naar Breda aanvaardbaar te achten. Zijn theologische studies had Van der Stegen gemaakt aan de universiteit van Douai,

hij had daar ook het baccalaureaat behaald. Tijdens zijn verblijf aan de universiteit had hij een beneficie gehad in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van zijn geboortestad; in 1626 staat hij genoteerd als rector van het Sint-Michielsaltaar. Toen Holthuyzen hem in het begin van 1640 benaderde, was hij verbonden aan het Groot- of Sint-Elisabethsgasthuis te Antwerpen, waar hij vanaf ongeveer 1637 onderpastoor was en later pastoor werd. In 1656 kreeg hij het pastoraat van Noorderwijk bij Herentals, waar hij in 1658 overleed.[7] Wat wij over zijn loopbaan vernemen, wekt niet de indruk dat hij zijn werkzaamheid te Antwerpen onderbroken heeft, ook vinden wij in deze periode geen sporen van enige aktiviteit die hij in Breda zou hebben uitgeoefend. Is het beroep van Holthuyzen dus vergeefs geweest? Of heeft Van Aerssen zijn aanvankelijke bereidheid om Van der Stegen in Breda toe te laten, weer ingetrokken? Het laatste lijkt het minst waarschijnlijk, want Holthuyzen schijnt ook nadien nog zijn best te hebben gedaan om een Bredase priester te vinden die hem wilde assisteren. In 1644 of 1645 slaagde hij daarin: toen werd de Bredanaar Bartholomeus Loymans hem als kapelaan toegewezen. Loymans was eerst kort tevoren priester gewijd en men krijgt de indruk dat met zijn aanstelling bijzondere haast is gemaakt: alle kerkelijke wijdingen, de tonsuur inbegrepen, werden hem vrijwel gelijktijdig toegediend zonder inachtneming van de kerkrechtelijk voorgeschreven tussenperioden. Ook de leden van de in 1649 opgerichte katholieke kerkeraad en Nemius' opvolger, bisschop Capello, beschouwden zijn bezit van het Bredase poorterschap als een kostbaar gegeven; om Loymans in Breda te handhaven was de bisschop zelfs bereid om hem langs een destijds reeds minder gebruikelijke weg van een behoorlijk inkomen te voorzien: in 1656 benoemde hij hem tot pastoor van Sint-Pieter te Turnhout met vrijstelling van de verplichting om daar te resideren.[8]

Met Van Aerssen besprak Holthuyzen in juni 1639 ook de mogelijkheid om de bisschop een visitatiereis te laten houden in de baronie. De drossaard meende dat hij daartoe gemakkelijk een vrijgeleide van de Staten zou kunnen krijgen, indien aan Nemius van Spaanse zijde eenzelfde vrijgeleide zou worden verleend. „De bisschop hoeft dan maar

één woord te spreken en de zaak wordt geregeld", had hij verzekerd. Maar op dit punt hebben de pogingen van de deken geen resultaat opgeleverd. Merkwaardig genoeg waren het niet de Staatse, maar de Spaanse autoriteiten die de verwezenlijking van het plan in de weg stonden. In februari 1644 toonde men zich in Den Haag opnieuw bereid om de bisschop terwille te zijn. Daniël Buyckx, de stadhouder van de drossaard, riep toen de deken in het geheim bij zich om hem mee te delen dat de secretaris van de prins hem bij een bezoek in Den Haag had beloofd te zullen bewerken, dat de Raad van State of de Staten-Generaal aan Nemius het verlangde vrijgeleide zouden verlenen. In dit verband vroeg hij om een onmiddellijke opgave van het aantal personen en van de verdere bijzonderheden die in het stuk moesten worden vermeld. Maar intussen had Holthuyzen al uit Antwerpen vernomen dat Brussel bezwaren maakte; men bleek daar niet geneigd een vrijgeleide toe te staan. Toch bleef de deken hopen dat het bezoek van de bisschop spoedig zou kunnen plaats hebben. Nog in 1647 gaf hij aan die verwachting uiting in zijn visitatieverslag.[9] Het zou echter tot 1786 duren eer weer een Antwerpse bisschop het grondgebied van de baronie zou betreden.

Van heel speciale aard waren de zorgen die bij de deken werden opgeroepen door de beide nog bestaande vrouwenconventen, het begijnhof en Sint-Catharinadal. Op het begijnhof meende hij een gevaarlijke tendens te bespeuren: de begijnen, die zich in de door de protestanten beheerste stad niet erg gelukkig voelden, vertoonden de neiging om uit Breda naar de Zuidelijke Nederlanden te vertrekken om daar in een rustiger en meer aangepaste omgeving hun religieuze leven voort te zetten. Het ergerde de deken dat de bisschop in eigen persoon dit streven scheen te bevorderen. Niet alleen had hij aan één der begijnen, Jenneken van Chaem, verlof gegeven om het Bredase hof te verlaten en zich elders te vestigen, maar hij had zelfs (zo vertelden althans de begijnen) zijn eigen nicht, Heleenken Eelkens, overgehaald om naar Antwerpen te komen en haar toevlucht te zoeken in het begijnhof aldaar.[10] Uiteindelijk was deze, tezamen met een ander Bredaas begijntje, Cornelia Hulshouts, terechtgekomen in het klooster Blijdenberg te Mechelen.[11] Holthuyzen meende te moeten vrezen dat het hof door deze ontwikkeling

spoedig ontvolkt zou raken, waarna het stadsbestuur er zich ongetwijfeld meester van zou maken. Hij verzocht daarom de bisschop dringend om door een persoonlijk ingrijpen de onrust onder de „nerveuze en in verwarring gebrachte mensjes" te bezweren. Heeft Nemius inderdaad zijn invloed laten gelden? Of had Holthuyzen, die vaker de neiging vertoont om de zaken al te zwart te zien, zich onnodig bezorgd gemaakt? Feitelijk is immers van een massale uittocht geen sprake geweest. Het manuaal waarin de meesteres de inkomsten van de verschillende huisjes verantwoordde, wijst uit dat deze bijna alle regelmatig bewoond bleven, en wel hoofdzakelijk door begijnen. Wel vermeldt ook zij enige gevallen van zusters die „retireerden" naar de Zuidelijke Nederlanden, maar dit schijnen vrijwel dezelfde als die wij door de deken gesignaleerd zien.[12]

In Sint-Catharinadal was het gedrag van proost Cruyt een reden tot ernstige bekommernis. Deze had zich volledig laten inpalmen door een adellijke intrigante die zich in het klooster genesteld had, juffrouw De Liques (of, zoals de deken, vermoedelijk toch niet zo nauwkeurig geïnformeerd, haar noemt: Liekens). Niet alleen had hij de gewoonte aangenomen om dagelijks van de morgen tot de avond in haar gezelschap te vertoeven, hetgeen grote ergernis wekte, maar hij had zich ook door haar laten bewegen om de priorin af te zetten. Aangezien de proost tot zulk een ingrijpen niet het minste recht had, waren de zusters daartegen onmiddellijk in verzet gekomen, met het gevolg dat de priorin in haar waardigheid was hersteld. Toch bleef men in Breda vrezen dat het de uiteindelijke bedoeling van de proost was om juffrouw De Liques tot priorin van het klooster te promoveren. De deken spreekt de hoop uit dat de bisschop aan dit streven paal en perk zal stellen. Alleen wil hij beslist niet dat zijn naam in deze kwestie zal worden genoemd: aan een goede verstandhouding met de proost was hem blijkbaar alles gelegen; een zo invloedrijk man (men denke o.a. aan de relaties met Oranje) mocht hij immers niet tegen zich hebben.

Bisschop Nemius zal over dit bericht van de deken wel niet zo heel verbaasd zijn geweest, want het geval van Margarita de Liques was hem niet onbekend. Reeds in 1638 had hij haar aan de zorg van Cruyt aanbevolen, speciaal met de bedoeling dat deze haar zou bewegen terug

te keren naar het klooster te Deinze bij Gent, waaruit zij was weggelopen (of moeten we eerder zeggen: om haar ondraaglijk karakter weggewerkt?), waarna ze in 1636 totaal ontredderd te Breda was aangeland. Dat zij in Sint-Catharinadal zou intreden kon de bisschop niet goedkeuren, evenmin dat zij een onderkomen zou zoeken in het Bredase begijnhof; als ze begijn werd, moest het in de Zuidelijke Nederlanden zijn (ook hier blijkt weer wel dat de bisschop in het Bredase begijnhof niet veel toekomst zag!).Misschien was Nemius ook minder geneigd — minder althans dan de spraakmakende gemeente in Breda — om te veronderstellen dat de proost zich had laten verstrikken in een lichtvaardige romance. Iemand die de vrouw werkelijk kende, zal dit moeilijk hebben kunnen geloven. Uit alles wat wij van haar weten valt op te maken dat zij niet het type was van de charmante verleidster, maar eerder van de opdringerige feeks die met niets ontziende energie haar wil aan haar omgeving oplegde. Zij kon daarbij steunen op machtige relaties; het was immers „op 't respect van Sijn Hoocheyt ende de gouverneur" dat zij in 1641 in één der bijgebouwen van het klooster, het „walhuys", werd gehuisvest.[13] Juist de vrees voor haar hoge beschermers, van wie het welzijn en het voortbestaan van het klooster afhing, zal Cruyt gebracht hebben tot die verregaande inschikkelijkheid tegenover de indringster, welke hem tenslotte tot haar gevangene maakte. Want tot zijn dood in 1655 heeft hij moeten dulden dat deze zijn tafel deelde en zijn huishouding beheerste. Wel heeft zij in 1645 nog een poging gedaan om in de kloostergemeenschap te worden opgenomen, maar dit betekende nauwelijks een wijziging in de situatie. Bij haar inkleding stelde zij belachelijke voorwaarden: ze moest vrijgesteld worden van het koor, de refter en de werkzaamheden, en als de dokters haar dat voorschreven, moest ze verlof krijgen naar „de waters in Spa" te gaan. Deze dispensaties werden haar inderdaad vergund. Desondanks duurde het experiment niet lang. Maar ook na deze mislukking bleef ze. Het recht hiertoe meende ze te mogen ontlenen aan een schenking van 1200 gulden die ze aan het klooster had gedaan, en aan haar voorspraak bij de autoriteiten, waardoor ze, volgens haar zeggen, het convent voor ondergang had behoed. In Sint-Catharinadal dacht men daar anders over, de zusters waren zelfs van mening dat de overplaatsing naar Oosterhout

niet nodig zou zijn geweest als de freule zich maar niet met de zaak had bemoeid. Bovendien had ze tijdens haar langdurig verblijf het klooster eerder verarmd dan bevoordeeld. Want op grond van haar weldaden en verdiensten meende ze zich alles te mogen veroorloven. Ze beschikte bijvoorbeeld op kosten van het klooster over een eigen dienstbode en over een karos met twee paarden.

Eerst de opvolger van Cruyt, proost Assels, die kennelijk van harder hout was gesneden dan zijn voorganger, slaagde erin het bazige mens te verwijderen. In een tijd van zes weken had hij dit karwei geklaard, niet zonder onzachte maatregelen uiteraard. Toch was ook hij doodsbenauwd dat hij zich daarmee het ongenoegen van de gouverneur Hauterive op de hals had gehaald. Maar tot zijn grote opluchting bemerkte hij dat het lastige schepsel ook diens sympathie had verspeeld. Eindelijk, na twintig jaar geterroriseerd te zijn, kon het oude klooster nu herademen.[14]

Aangaande de kerkelijke toestanden in de baronie brengen de brieven enige karakteristieke bijzonderheden aan het licht.[15] Omtrent Alphen moest de deken in juni 1639 constateren dat daar al geruime tijd geen dienst meer was gedaan omdat de pastoor ziek was. De abt van Tongerlo, waarvan de parochie afhankelijk was, voelde blijkbaar niet de plicht om voor een vervanger te zorgen, hetgeen de deken met verontwaardiging vervulde. Over het algemeen moest hij trouwens vaststellen dat de parochianen van Alphen weinig ingenomen waren met het beleid van Tongerlo. Hun vrij grote parochie, die ongeveer 900 communicanten telde, was voor de zielzorg uitsluitend aangewezen op een oude, ziekelijke pastoor, die zijn zwakke krachten ook nog moest wijden aan de parochianen van Riel, waar de pastoor in 1637 of 1638 vertrokken was zonder te worden vervangen.[16] Toch had Alphen ruime mogelijkheden om een kapelaan te onderhouden, want aan de kerk waren verschillende rijke beneficies verbonden. Maar deze werden door de abt vergeven aan priesters die daar geen enkele dienst verrichtten, met name kanunniken van zijn eigen abdij. In Alphen merkten de mensen daarom schamper op, dat de abt op deze manier de last die hij door het innen der tienden op zich nam, wel heel licht maakte. Het ergerde hen

nog meer dat de bisschop op hun herhaalde klachten over deze wantoestand niet reageerde; ze dreigden zelfs dat ze de hulp zouden inroepen van de prins. Holthuyzen drong er dan ook bij Nemius op aan om de ontevreden dorpsbewoners terwille te zijn: „Uwe Hoogwaardige Excellentie gelieve op een of andere wijze aan het verzoek der parochianen van Alphen te voldoen, want ik vrees ongeregeldheden die gemakkelijk afbreuk zouden kunnen doen aan het respekt voor Uwe Excellentie. Ik bid dat dit voorkomen mag worden".

Ergerlijk, maar om een geheel andere reden, was ook de toestand in Terheyden. De pastoor, Adrianus Vossius (of: Vossen), in 1638 daar benoemd, was naar het oordeel van de deken onontwikkeld en onbekwaam voor zijn taak. „Zijn preken, schrijft hij, wekken eerder gelach en gegrinnik dan tranen en berouw". Bovendien was de man herhaaldelijk afwezig. De parochianen weigerden daarom een bijdrage te leveren voor zijn levensonderhoud, hetgeen nodig scheen, omdat de Bredase beneficies waaruit vroeger de bezoldiging van de pastoor gefinancierd werd, thans geconfiskeerd waren. De deken vond het gedrag van de parochie wel afkeurenswaardig, maar durfde alleen maar heil verwachten van de benoeming van een werkelijk geschikte opvolger. Hij kon de bisschop aankondigen, dat de secretaris van het dorp binnenkort naar Antwerpen zou komen om over de oplossing van de onhoudbare toestand te spreken.

De zending van de secretaris had geen resultaat. In ieder geval: Vossius bleef. Ook later moet de deken in zijn visitatieverslagen nog herhaaldelijk op zijn klachten over hem terugkomen. Hij is zorgeloos, studeert niet, geeft geen godsdienstonderricht en laat zijn kerk — inwendig althans — in een verwaarloosde toestand. En toch zou hij zich bijzonder moeten inspannen, want in Terheyden werkt een hervormde predikant die een vrij grote aanhang heeft. Gezien het verleden van de man kunnen deze klachten ons wel verwonderen. Tijdens zijn pastoraat in Riel (sinds 1624 was hij daar werkzaam geweest) had de toenmalige deken een loffelijk getuigenis over hem afgelegd: hij was vol toewijding en zeer gezien bij zijn parochianen. En wat zijn ontwikkeling betreft: hij was universitair gevormd en voerde de titel van baccalaureus theologiae.[17] Wij zullen wel moeten aannemen, dat deze priester, zoals in die

roerige tijden herhaaldelijk gebeurde, ontmoedigd was door de benarde omstandigheden waaronder hij zijn werk moest verrichten. In Riel had hij wegens de voortdurende bedreiging door Staatse benden zijn kerk moeten sluiten, in Terheyden vond hij een ontluisterd en nog maar gedeeltelijk voltooid kerkgebouw (het koor werd eerst in 1643 van een dak voorzien[18]) en een dorpsgemeenschap die gebukt ging onder de zware druk van de oorlogstoestand. Zoals hierna zal blijken, kreeg hij ook onvoldoende medewerking van de overheid. Iets van zijn depressieve stemming valt te beluisteren in zijn reactie op Holthuyzens aansporing om eindelijk het interieur van zijn kerk eens behoorlijk te verzorgen. Vossius antwoordde dat hij daaraan pas zou beginnen wanneer hij de zekerheid had dat hij in de kerk zou kunnen blijven. Een opmerking die meer van nuchtere werkelijkheidszin dan van heilig vuur getuigde.

Mogelijk heeft de deken pas later bemerkt dat zijn medelijden met de financiële positie van de pastoor enigszins misplaatst was. Want ondanks zijn verblijf in Terheyden genoot hij nog steeds de inkomsten van het pastoraat in Riel, waarvan hij geen afstand had gedaan. Ook had hij nog twee profijtelijke beneficies in de kerk van Alphen. Hetgeen daar ook weer kwaad bloed zette. Voor de kerk van die dagen viel het niet mee de erfenis van de middeleeuwen kwijt te raken!

Ook ontdekte Holthuyzen dat de secretaris, die zich zo beijverde voor de verwijdering van Vossius, zelf niet geheel brandschoon was. Jarenlang weigerde hij de pastoor inzage te geven van de inkomsten van kerk en pastorie en herhaalde vermaningen van de deken brachten hem niet tot een soepeler houding.

Over de financiële nood waarin de zieleherder van Teteringen, Hendrik Verhaghen, in die tijd verkeerde, heeft Juten al het een en ander aan het licht gebracht.[19] Ook deze had zijn inkomsten uit de Bredase beneficies verloren. Maar de jaarlijkse bijdrage van honderd gulden uit de dorpskas werd hem nu eveneens onthouden. Bijzonder pijnlijk was het dat een aantal Bredase katholieken het desbetreffende besluit van de Bredase magistraat had gesteund of zelfs had uitgelokt, omdat zij hun grondbezit onder Teteringen liever niet te zwaar belast zagen. Ook de pastoor van Ginneken ontroofde zijn collega een deel

van zijn karige inkomsten, o.a. door hem de doop- en begrafenisrechten van een derde van diens parochianen afhandig te maken. Ook gezamenlijke nood brengt mensen niet altijd nader tot elkaar!

Over deze problematiek had Holthuyzen in het bijzijn van de pastoor een bespreking met de gezworenen. De mannen van het dorpsbestuur betoogden daarbij niet zonder recht dat een bezoldiging van de pastoor uit de gemeentegelden ongewenst moest worden geacht: zij waren immers rekenplichtig aan de stedelijke magistraat en het was te vrezen dat de heren, zodra zij constateerden dat het dorpsbestuur een bijdrage gaf aan de pastoor, onmiddellijk eenzelfde bedrag zouden eisen voor een hervormde predikant, wat de gezworenen niet wensten op te brengen. De pastoor moest daarop wel verklaren dat hij zich gedwongen zag naar een andere post uit te zien wanneer men hem niet het allernoodzakelijkste levensonderhoud kon garanderen. De gezworenen beloofden toen dat zij ondanks hun armoede „de onderste steen boven zouden halen" om de man te kunnen behouden. Door een huis-aan-huis-collecte zouden zij trachten de armoede van hun herder zoveel mogelijk te verlichten. Niettegenstaande zijn geloof in hun goede wil had de deken maar weinig vertrouwen in hun bemoeiïngen. Wat kon worden opgehaald, zou naar zijn mening een som van 50 gulden per jaar nauwelijks te boven gaan. Daarbuiten kon de pastoor hoogstens rekenen op twee ponden vlaams. Een redelijk bestaan gaf hem dit niet. Vandaar dat de deken een sterk beroep doet op de bisschop om in dit geval persoonlijk hulp te bieden. Dat dit gebeurd is, blijkt nergens. Wel vermeldt de deken later dat de magistraat ook de collecte voor de pastoor verboden had. Voorlopig bleven zijn levensomstandigheden in elk geval bekrompen. Omdat hij zo slecht behuisd was (een pastorie had hij niet) zag hij zich genoodzaakt op het zangkoor van zijn kerkje te gaan slapen. „Het is de vraag, of dat mag", merkt de deken daar doodernstig bij op. De redding uit de nood kwam tenslotte van onverwachte zijde: in 1648 verleende de prins aan de pastoor (zoals ook aan de andere pastoors van de dorpen in de baronie) uit de opbrengst der genaaste geestelijke goederen een pensioen van 500 gulden. Daarbij werd uiteraard verondersteld dat hij, in overeenstemming met de bepalingen der plakkaten, zijn werkzaamheden zou beëindigen. Een beslissende voorwaarde bleek

dit echter niet; hoewel het pensioen regelmatig werd uitgekeerd, bleef Verhaghen op zijn post tot zijn dood in 1661.[20]

Twee van de brieven vallen duidelijk buiten het kader van de andere. Ze hebben betrekking op een bijzondere episode uit het leven van Holthuyzen, zijn gevangenschap in het jaar 1643. De hoofdzaken van deze geschiedenis zijn reeds lang bekend uit hetgeen daarover uit aantekeningen van proost Cruyt is gepubliceerd.[21] Een ander bericht, dat tot nu toe onopgemerkt bleef, vond ik in de door Isaac Commelin geschreven biografie van Frederik Hendrik.[22] Het verhaal komt hierop neer: Op woensdag 1 april werd de deken tijdens de mis gearresteerd. De reden was dat hij verdacht werd van medeplichtigheid aan de aanslag op Breda die Spaanse troepen onder leiding van kapitein Wissekercken in juni 1640 hadden ondernomen. Het plan was mislukt, omdat een deel der aanvallers in de omgeving van Etten toevallig op een trekkende afdeling Staatse soldaten stootte, maar de gebeurtenis had natuurlijk in de stad de nodige onrust verwekt.[23] Men vroeg zich af: waren er geen personen binnen de muren geweest die klaar hadden gestaan om de overvallers van dienst te zijn? In een proclamatie verklaarde de magistraat openlijk hiervan overtuigd te zijn. Eerst drie jaar later had dit gevolgen voor Holthuyzen. De aanleiding tot zijn gevangenneming lag in het feit dat men in Breda een Spaanse militair gegrepen had, een Tilburger van geboorte, Haring genaamd, die uiteraard verdacht werd van spionnage. Om zijn straf te ontgaan beweerde deze onthullingen te kunnen doen over de medeplichtigen aan de verrassingspoging van 1640, waarbij hij tenslotte Holthuyzen aanwees als één der hoofdschuldigen, tezamen met Jan van Neten, de waard van de herberg De Swaen aan de Havermarkt te Breda.[24] Pas na weken werd de man (wiens vreemde gedrag de indruk maakt van een geestelijk gestoorde: hij beschuldigde zelfs zijn eigen moeder en zuster) als een leugenaar ontmaskerd. De deken werd vrijgelaten; zijn beschuldiger werd terechtgesteld, doch stierf berouwvol en onder openlijke belijdenis van zijn katholieke overtuiging.

Het verslag dat Holthuyzen in zijn brieven aan de bisschop over de gebeurtenissen geeft, wijkt wat de hoofdpunten betreft, niet af van

de hierboven genoemde berichten van Cruyt en Commelin. Wel vinden wij in zijn weergave van de geschiedenis talrijke bijzonderheden die daarin niet voorkomen. Het opvallendst is wat hij meedeelt over de rol die de predikant Van Renesse in verband met zijn arrestatie zou hebben gespeeld.[25] Van Renesse zou namelijk de genoemde Haring hebben overgehaald om de deken als één der voornaamste medeplichtigen te noemen. Dat deze in de overtuiging van zijn onschuld het optreden van de predikant als een aperte daad van kwade trouw beschouwt, mag ons niet verbazen. Toch kan men met recht de vraag stellen of bij Renesse, gezien zijn mentaliteit, die kwade trouw werkelijk aanwezig was. Het calvinistisch patriottisme van de man was zó fanatiek dat hij tussen Spaans en katholiek geen onderscheid kon zien; voor hem lag het ongetwijfeld voor de hand dat de voornaamste leider van de Bredase katholieken gemoeid móést zijn geweest bij een listige poging om de stad weer in Spaanse handen te brengen. Bovendien is het niet verwonderlijk dat hij tegenover Holthuyzen van een zekere animositeit bezield was. Het was zijn speciale opdracht de hervorming in Breda zo spoedig mogelijk door te voeren, of, zoals hij het zelf laatdunkend formuleerde, „om de domme mensen in te planten de waere gehoorsaemheyt tot Godt ende desen staet".[26] Dat Holthuyzen hem daarbij met zoveel succes in de weg trad, moet hem wel met enige verbittering hebben vervuld.

Verdere toelichting op het verhaal van de deken acht ik nauwelijks nodig; het lijkt mij beter dit voor zichzelf te laten spreken. Ik laat daarom de beide brieven volledig in vertaling volgen.

I

Hoogeerwaarde Heer,

Ik twijfel er niet aan of Uwe Hoogwaardige Excellentie verlangt in het kort te vernemen wat er gebeurd is tijdens mijn gevangenschap. Ik zal daar dus een beknopt verslag van geven.

Het eerste wat mij het vermelden waard lijkt, is dat ze mij op woensdag van het altaar haalden, maar toch toestonden dat ik de mis afmaakte en mijn misgewaden aflegde. Nadat ze mij zo hadden gearresteerd, voerden ze mij naar de burgergevangenis, waar ze mij, om de

waarheid te zeggen, vrij behoorlijk hebben gehuisvest en behandeld, zodat ik geen reden tot klagen heb, terwijl degenen die mij hebben gevangengezet, alle kosten schijnen te willen dragen.

Ten tweede: toen ik al in de gevangenis was, werd de gevangene die mij beschuldigde, voorgeleid. Onbeschaamd zijn vele leugens en verwensingen uitsprekend beweerde hij in mijn tegenwoordigheid dat ik met nog dertien of veertien anderen enkele dagen vóór de aanslag van Wissekercken in de herberg De Swaen te Breda had gedronken op het succes van genoemde aanslag. Ik zou de mannen bovendien hebben aangespoord om dapper te vechten en daarbij de overtuiging hebben uitgesproken dat ze zouden overwinnen zonder zelf verliezen te lijden. Omdat dit allemaal onbeschaamde leugens waren, heb ik het ontkend, zeggend dat deze lasterlijke gevangene alles loog en dat er van zijn misdadige beweringen niets waar was. Dat het was, zoals ik zei, bleek later uit de afloop. Het is niet te zeggen hoeveel onrust dit onheil van mijn gevangenschap onder de katholieken heeft veroorzaakt: allen vreesden immers voor zichzelf, ook al waren ze onschuldig, omdat ze zagen dat aan zo'n brutale bedrieger geloof werd gehecht, terwijl het om klaarblijkelijke leugens ging.

Ten derde: toen ik al tien dagen in eenzame gevangenschap had doorgebracht, werd besloten ons met groter omzichtigheid te bewaken. Daarom werden twee officieren aangewezen om dag en nacht vóór mijn bed de wacht te houden en er bovendien zorgvuldig voor te waken dat niemand van de gevangenen met een ander een woord zou wisselen of enige brieven zou ontvangen. Deze strengheid duurde dertien dagen. Ik kan niemand van de officieren beschuldigen van enig onbehoorlijk of beledigend gedrag tegenover mij, integendeel, allen bewezen mij grote achting en, voorzover hun opdracht het veroorloofde, toonden mij welwillendheid en sympathie, want ze waren vast overtuigd dat wij vrijgesproken moesten worden, aangezien die lasterlijke gevangene op allerlei punten een leugenaar was gebleken.

Ten vierde: toen de goede God onze onschuld en de onbeschaamdheid van de beschuldigende gevangene wilde laten blijken, kwam deze tot zulk een misdadigheid, dat hij zijn eigen moeder en zuster niet spaarde, maar op de pijnbank hangend hen betichtte van verraad, voorgevend

dat zij mèt ons kennis hebben zouden gehad van genoemde onderneming. Wat is misdadiger dan dit! Maar God liet het niet toe, integendeel, hij trok er onmiddellijk dit goed uit dat de man, door zijn moeder en zuster heftig bestreden, aanstonds bekende, dat hij gelogen had en dat hij dit dus slechts had gedaan om door de smeekbeden van zijn moeder en zuster van de doodstraf te worden vrijgesproken.

Ten vijfde: toen hij deze streek had uitgehaald, werden allen van iedere verdenking ontslagen, behalve ik en een kleermaker, want de gevangene bleef mij nog beschuldigen, waarbij hij nog een nieuwe aanklacht verzon, die hij tevoren nog niet had geopenbaard. Toen de heren rechters daarin niet konden geloven wegens de onbetrouwbaarheid van de man die het beweerde, begon deze zelf onzeker te worden, en, door God daartoe gedreven, vertelde hij eindelijk de waarheid, bekennend dat hij een onbeschaamde leugenaar was en dat alles volkomen onwaar was wat hij over ons had uitgekraamd, en dat hij daarom allen nederig om vergiffenis vroeg. Dit werd hem door niemand van de gevangenen geweigerd. Vele andersdenkenden geraakten hierover in bewondering, omdat wij namelijk zo gemakkelijk bereid bleken tot vergeven, enz.

Hierna werd de beklaagde in de gevangenis geworpen, terwijl men ons de vrijheid schonk. Maar toch moesten wij in de gevangenis wachten tot de hele zaak in 's-Gravenhage gerapporteerd was en vandaar antwoord was ontvangen. Het bericht werd met gejuich en blijdschap begroet. Onmiddellijk verspreidde het zich door heel de stad. De volgende dag heerste er daarom zo'n feestelijke stemming dat het wel Pasen leek. Het wachten duurde nog zeven dagen. Dit was bijzonder heilzaam, want de gebeden van de gelovigen hadden zoveel invloed op God, dat Hij de man de genade van de boetvaardigheid gaf en een zó grote volharding in het katholieke geloof, dat vier predikanten zich vergeefs hebben ingespannen, en hij zelf, staande op de ladder, luid getuigde, dat hij een belijder was van het katholiek geloof en ook zo wilde sterven. Onder aanroeping der namen van Jezus en Maria beeindigde hij zijn rampzalig leven, verzoekend dat iemand de goedheid zou willen hebben een mis te laten lezen tot lafenis van zijn ziel. Meerderen hebben dit op zich genomen en uitgevoerd. Zo gaf God tegelijk met de beproeving ook zijn zegen. Ik zou nog enige andere bijzonder-

heden aan dit verhaal moeten toevoegen, maar ik heb redenen om die niet aan het papier toe te vertrouwen. Daarom zal ik ze mondeling meedelen.

Hiermee zal ik nu eindigen, de almachtige en goede God biddend, dat Hij Uwe Hoogwaardige Excellentie — die, naar ik begrepen heb, bijzonder bezorgd was over mijn gevangenschap — nog vele jaren in goede gezondheid moge bewaren.

Intussen ben ik en blijf ik altijd

Hoogwaardig Heer
van Uwe Hoogwaardige Excellentie
de gehoorzame en nederige dienaar
H. Holthusius, pastoor van De Hage.

De Hage, 7 mei 1643

De Heer Drossaard van Breda heeft zich tijdens deze gevangenschap van mij zó vriendelijk tegenover mij gedragen, dat hij door sommigen als verdacht werd beschouwd. Hetgeen in deze omstandigheden bijzondere aandacht verdient.

Latijns origineel in ABB, doos III 9.

II

Hoogeerwaarde Heer en Vader in Christus,

Ofschoon ik onlangs, d.w.z. enkele dagen geleden, in enige ruwe trekken mijn gevangenschap heb weergegeven, zonder overigens, vanwege de onbetrouwbaarheid der boden, een schildering in de geëigende kleuren te wagen, kan ik niet nalaten U nu de eigenlijke geschiedenis en de achtergrond daarvan duidelijker te laten zien. Want ik heb nu een betrouwbare boodschapper gevonden en ik weet ook, dat Uwe Hoogwaardige Excellentie van de hele zaak grondig op de hoogte wenst te zijn.

Enige maanden geleden zijn er tussen mij en een ketterse predikant — die langs een onwettige afstamming zijn bloed en zijn naam ontleent aan de bekende deftige familie Van Renesse[27] — enige woorden gevallen, waardoor ik deze reeds verbitterde man nog meer verbitterd heb gemaakt. Het gevolg was dat hij aan de Heer Gouverneur een verzoek-

schrift aanbood waarin hij het verlangen te kennen gaf dat mij de toegang tot de stad zou worden ontzegd. Maar de Heer Gouverneur, het verzoekschrift handig afwijzend, antwoordde, zoals hij mij zelf vertelde, dat dit niet tot zijn competentie behoorde en dat de zaak hem dus niet aanging. Sindsdien zocht de man, als een andere Iscariot, de gelegenheid om mijn hals in de strop te brengen. Hij kreeg een prachtige kans om zijn plan uit te voeren. Er werd namelijk een overloper gevangengenomen, Haerinck genaamd, die om aan de pijnbank te ontkomen vertelde, of, beter gezegd, loog, dat hij erbij was geweest toen de troepen van de koning, onder aanvoering van Wissekercken, een poging deden om Breda te overrompelen. Hij was, zei hij, zelf één der leiders geweest en wist heel goed op welke wijze de zaak zou worden aangepakt. Hij wilde dit echter niet in Breda onthullen, maar in 's-Gravenhage. Dit werd hem toegestaan. Hij werd naar de genoemde plaats overgebracht. Op de reis daarheen ging de predikant met hem mee. Deze stelde hem in het vooruitzicht gemakkelijk bij de prins van Oranje te kunnen bereiken dat hem het leven zou worden geschonken, als hij maar bereid was te verklaren wie de medeplichtigen aan de bedoelde onderneming waren geweest. Hij zou zelfs met een grote som gelds worden beloond. De ongelukkige, vol vreugde gevangen in deze ijdele hoop, zei dat hij zijn raad goed ter harte zou nemen. Toen begon de predikant veel over mij te praten en de overloper te ondervragen, of hij mij niet kende en of ik niet tot de medeplichtigen behoorde. Zelf, zei hij, twijfelde hij er niet aan, of dit was zo, want al enige jaren geleden werd ik als schuldig aan deze zaak beschouwd. Wat gebeurde er nu? De overloper zei, dat hij mij niet kende. Daarop begon de predikant mij te beschrijven, van het hoofd tot de voeten, opdat de man, als hij mij beschuldigde, tenminste mijn uiterlijk voorkomen en mijn gezicht zou kunnen weergeven. Tenslotte zei de overloper, om de predikant terwille te zijn, dat hij zich zo iemand herinnerde, dat hij die namelijk bij de soldaten had gezien. Dit antwoord werd nauwkeurig opgenomen. Na de aankomst in 's-Gravenhage werd alles zorgvuldiger onderzocht; men beloofde de man het leven en een som gelds opdat hij alles zou openbaren wat hem bekend was. Hij loog veel, fantaseerde wonderlijke dingen en vertelde allerlei ongelofelijks. Hij verklaarde echter, dat hij, om alles duidelijker te

maken, naar Breda terug moest; daar zou hij de mensen die hij slechts in het algemeen beschuldigd had, persoonlijk als de medeplichtigen van de samenzwering aanwijzen. Aanstonds ging men daarmee akkoord. Onmiddellijk na zijn aankomst te Breda beschuldigde hij met name een metselaar, die een vrouw had uit de plaats waar hij, de overloper, vandaan kwam. Ook mij voegde hij daarbij, want hij had begrepen dat dit de rechters welgevallig was. Op woensdag van de goede week werd ik om ongeveer negen uur van het altaar weggehaald. Met mij werden nog enige anderen gevankelijk weggevoerd: een oude man en zijn vrouw met hun dienstbode. Zij hadden in Breda een herberg gehad, maar woonden nu om godsdienstige redenen buiten de stad.[28] In het huis van deze oude man zou namelijk, zoals de overloper zei, door ons en nog dertien of veertien anderen de bovengenoemde overval zijn beraamd. Wij werden in de gevangenis geworpen en er werd ons streng verboden met elkaar te spreken. Intussen beweerde de overloper dat er nog meer waren in de stad die in hetzelfde geval verkeerden, maar dat hij zich hun namen niet kon herinneren; daarom moesten twee gilden worden bijeengebracht, nl. van de kleermakers en van de schoenmakers, hiertoe behoorden immers volgens zijn zeggen de medeplichtigen. Op die manier zou hij gemakkelijk hun gezichten kunnen terugkennen. De bijeenkomst had plaats en het onderzoek door een zo eminente rechter begon.[29] Uit de hele groep wees hij er maar zes aan, onder wie slechts twee katholieken, de anderen waren andersdenkenden. Dit was een wonderlijke beschikking van Gods voorzienigheid, want het stond vast dat enigen van hen destijds niet in de stad woonden. Daaruit kon men gemakkelijk opmaken dat de overloper een kwaadaardige leugenaar was. Maar de haat van de rechters liet deze smerigheid toe. De twee katholieken werden dus bij ons in de gevangenis gezet, terwijl men de ketters de vrijheid gaf en weer naar huis liet gaan. Of zij dit blijk van onrechtvaardigheid spoedig zullen kunnen ontzenuwen, laat ik aan anderen ter beoordeling over.

Wat het overige betreft: hierna werd de overloper met mij geconfronteerd. Onbeschaamd verweet hij mij, dat ik in de herberg De Swaen tezamen met kapitein Alexander van Alphen, vaandrig Paz en twaalf anderen had gedronken op de goede afloop. Ik was daarover

nogal verbluft en reageerde heftig, zeggend dat de schurk alles loog. Hij hield vol en ik hield vol. Daarna werd hij teruggebracht naar de kelder van de gevangenis en ik werd opgesloten in het vertrek waar de burger-delinkwenten opgeborgen plegen te worden. Daar bracht ik negen dagen door, tegelijk met mijn medegevangenen, ieder afzonderlijk in hun eigen cel. Intussen werd van alle kanten onderzocht, of de beschuldiging van de overloper niet een voldoende aanleiding bood om tenminste enigen van de gevangenen (onder wie ik en een kleermaker uit 's-Hertogenbosch) door middel van foltering aan een strenger onderzoek te onderwerpen. Sommigen die meer door hartstocht dan door recht en rede werden geleid, bevestigden dit, anderen echter, die voorzichtiger waren, vonden dat het recht dit niet veroorloofde, vooral omdat de aanklager een volstrekt onbetrouwbare man was. De kwestie werd naar 's-Gravenhage verwezen voor nader onderzoek. De prins van Oranje hield nu een vergadering van rechtsgeleerden, die eenstemmig antwoordden dat recht noch rede toestonden dat op beschuldiging van één misdadig mens andere mensen die altijd te goeder naam en faam bekend hadden gestaan, aan pijniging zouden worden onderworpen. De prins schreef dus terug dat de rechters in Breda op alle mogelijke manieren, maar niet met foltering, moesten onderzoeken of er in de gevangenen enige schuld te vinden was en dat zij intussen de overloper door pijniging moesten dwingen zijn beschuldigingen waar te maken. Toen dit laatste gebeurde, herriep deze onmiddellijk al zijn leugens en verklaarde allen onschuldig behalve mij en de bovengenoemde kleermaker. Zo beweerden althans de rechters. Maar ik wist zeker dat het anders was, omdat ik dit gehoord had van iemand die ik tijdens mijn gevangenschap eerst met geld voor mij had weten te winnen en later door het katholiek geloof tot Christus had gebracht. Deze persoon bracht mij trouw al het nieuws over, daarom wist ik zeker dat de overloper verklaard had dat allen volkomen onschuldig waren. Intussen werd ik twaalf of dertien dagen en nachten zeer streng bewaakt, zodat ik geen voet buiten mijn cel kon zetten zonder dat er iemand meeging. Ook de anderen bleven intussen opgesloten. Toen die tijd voorbij was, werd de ongelukkige overloper uit zijn gevangenis naar mijn verblijf geleid, terwijl ik ondertussen elders was. Daar werd hij opnieuw ondervraagd over

de hele zaak. Hij antwoordde nu dat allen onschuldig waren en dat hij zelf een kwaadaardige leugenaar was. Toen werden alle gevangenen uit hun cellen bijeengebracht en onschuldig verklaard. De aanklager werd gedwongen om geknield ons allen, die hij zoveel onrecht had aangedaan, vergiffenis te vragen. Prompt en onder tranen gehoorzaamde hij. Hij vroeg ons of wij ook een zó onbehoorlijk mens wilden vergeven. Eenstemmig antwoordden wij dat wij hem op zijn verzoek graag vergiffenis wilden schenken en dat wij bovendien nog tot God wilden bidden dat deze hem door zijn barmhartigheid kwijtschelding van zijn zonden wilde verlenen. Dit bracht velen van de rechters tot verbazing, want ze zeiden dat het voor hen onmogelijk zou zijn zo'n afschuwelijk onrecht aan een vijand te vergeven. Ik antwoordde dat Christus dit had gedaan en geleerd, enz. Hierna werd de overloper naar een hogergelegen cel overgebracht, terwijl wij intussen de vrijheid kregen om ons in heel de gevangenis te bewegen. Dit duurde acht dagen, want er was een bode naar Den Haag gezonden om aan de prins de verklaring omtrent onze onschuld mee te delen. Er werd ons echter tot de ongelukkige man geen toegang verleend, wat mij erg bezorgd maakte, omdat ik wist in wat voor een ellendige staat van zonde hij verkeerde. Maar ik gaf het geval in handen van de persoon die zich aan het katholieke geloof had onderworpen, want daarvan had ik de betrouwbaarheid ondervonden. Deze zei mij dat ik goede hoop mocht hebben: door een list zou deze de sleutels in handen weten te krijgen, 's morgens de deuren openen, enz. Onderwijl had ik gezorgd dat aan de veroordeelde werd meegedeeld dat ik dan en dan aanwezig zou zijn, opdat hij zich intussen zou kunnen voorbereiden, want speciaal door de genoemde persoon had hij tevoren om een biechtvader gevraagd. Ik had die persoon namelijk bewogen om hem tot een zo noodzakelijke daad aan te sporen. Dit alles lukte zó goed, dat ik van buitengewone vreugde mijn tranen niet kon bedwingen. Maar voordat ik een zo moeilijke taak op mij nam, ging ik na of hij ook van harte verlangde wat hij had gevraagd. Onder zuchten en snikken bevestigde hij dat. Vóór de biecht vroeg ik hem daarom ook wat hem er toe gebracht had om ons, onschuldigen, in een zo groot levensgevaar te storten. Toen gaf hij mij ten antwoord wat ik hierboven verteld heb, want ik heb dit woordelijk uit zijn mond. Later heeft hij dit ook, nadat

het schriftelijk was vastgelegd, met een eed, met zijn handtekening en met zijn dood bekrachtigd. Als ik in Antwerpen kom, zal ik het meebrengen.[30]

Om te besluiten: toen ik door het sacrament van boetvaardigheid zijn geestelijk heil had verzorgd, gaf ik hem nog heilzame vermaningen en na hem tot volharding te hebben aangespoord, vertrouwde ik hem toe aan de barmhartigheid Gods en aan de gebeden van de heilige Moeder, waartoe ik hem ook op zijn verzoek een rozenkrans gaf. Ik beloofde hem bovendien mijn gebeden en die van de anderen. Zo moest ik hem achterlaten, want onmiddellijk daarna kwam de predikant met de burgemeester hem zijn dood aankondigen, opdat hij zich daarop zou kunnen voorbereiden. Daarbij hield hij zich zó nauwkeurig aan mijn vermaningen, dat vier predikanten geen woord uit hem los konden krijgen en hij, staande op de ladder, verklaarde: ik sterf in het katholiek geloof; als er mensen zijn die tot lafenis van mijn ziel een mis willen laten lezen, zal God hun dat vergelden. Zo beëindigde hij onder aanroeping van de namen van Jezus en Maria zijn leven. De katholieken juichten, de ketters daarentegen keken verbitterd en knarsten met de tanden.

Op deze wijze zijn wij uit de gevangenis bevrijd. Door deze beproeving heeft God veel voordeel bezorgd, want door de sympathie der bewakers heb ik daar geregeld toegang, niet zonder zegen voor de ingesloten mensen. Er zit bijvoorbeeld nog een vrouw gevangen waarvan men zegt dat ze haar eigen kind heeft gedood; ook bij haar heb ik mijn taak vervuld en enige zielzorg uitgeoefend. Zo hoop ik dat de goede God met zijn rijke overvloed alle schade zal vergoeden. Hiermee eindig ik en en ik bid God dat Hij Uwe Hoogwaardige Excellentie nog vele jaren in goede gezondheid bewaart, want ik ben en zal altijd zijn

Hoogwaardige Vader in Christus,
van Uwe Hoogwaardige Excellentie
de onderdanige dienaar
H. Holthusius, pastoor van de Hage
bij Breda

De Hage, 13 mei a.d. 1643

Latijns origineel in ABB, doos III 9.

AANHANGSEL

Toen deze bijdrage reeds ter perse was, vond ik in het Nassau-Domein-archief nog een correspondentie over het geval van juffrouw De Liques, lopend van december 1640 tot februari 1641 (de klacht van de deken is uit februari 1640). Het lijkt mij goed deze hier toe te voegen, omdat ze bijzonder verhelderend mag heten voor de gang van zaken, speciaal wat de bemoeiing van de prins betreft. Overduidelijk blijkt namelijk hoe, ondanks het verzet van Sint-Catharinadal, het hof in Den Haag zijn wil heeft doorgedreven.

Frederik Hendrik aan Sint-Catharinadal

Sijne Hooch[t] consenteert hiermede omme redenen hem daer toe moverende dat Jouffrouwe Marquerieta Caroline de Licques haere woonplaetse sal nemen in het oude Clooster van de religieuse Jouffrouwen binnen sijne Stadt Breda ende dat op hare eijgen costen. Ordonnerende ende bevelende den Proobst, Priorinne, ende d'andere religieuse Jouffrouwen hen hier naer te reguleren, ende de voorn. Jouff. de Licques in haer voorn. Clooster te accommoderen naer behooren, alles tot naerdere ordre. Gedaen in s' Gravenhage desen XX[en] December XVI veertich.

ARA, ND 1083, f. 107 (minuut)

Sint-Catharinadal aan Frederik Hendrik

Doorluchtigste Hoochgeboren Eedele vorst, Genadichste Heer

Wij hebben verstaen dat een sekere Joffrou De Liques versoeckt weder op ons Clooster te comen ter tijt het proces, d'welck sij heeft tegen den Bisschop van Gent ofte haer clooster, ofte niet, datse wel sal aen uwe Hoocheijt verkrijgen voor altijt een plaetse bij ons te hebben, ende soo sij een jaer 2 oft 3 bij ons haer heeft geretireert, soo ist dat wij genootsaeckt sijn ons aen uwe Hoocheyt t'adresseren, ende in alder ootmoedicheyt versoecken ende bidden, het voorschreven versoeck van Joff. De Liques afte slaen op dat wij den Heer met ruste mogen dinen, d'welck ons anders seer groote onruste sal veroorsaken, want wij altemael divers sijn van haere humeuren, ende oock andere opspraken soo van de Rooms Catholique als van de Religie veroorsaken. Bidden noch eens seer ootmoedelijcken altesamen conventualiter uw Edele Hoocheyt als aen onsen vader ende protecteur, die wij hopen ende betrouwen, dit ons ootmoedich versoeck en sal refuseren, wij en sullen niet laten soo wij dagelijkx sijn doende Godt Almachtich altijt te bidden

Doorluchtichste hoochgebooren Edelen vorst genadich Heer, dat hij uwe Hoocheyt verleene een lang salich leven.

Uwer Hoocheyt ootmoedichste dinerssen

Sr. Berbel Ortinx priorinne
Sr. Marie Nelst supperioinne (sic)
Sr. Catharina Mutsardts
Sr. Cecilia Wouters
Sr. Siarda vander Plasse
Sr. Norberta Cruijbaerts
Sr. Dimna Mutsaers
Sr. Jenneken Horivorts
Sr. Christina Chrill
Sr. Catharina Horevorts
Sr. Anastasia Bellens
Sr. Catharina de Vos
Sr. Catharina Snijders

Breda 28 Decembr. Anno 1640

ARA, ND 1083, f. 108 (origineel)

Margarita de Liques aan de griffier Buysero

Men Heere

Alsoo gisteren naer noen hier komen is den Prost van Breda die mij heeft komen spreken, seggende gesonden te sijn van weghen de Religieusen, om te beletten mij over komen aldaer, soo saut mij wel noodich wesen het geluck te hebben van U E eens te moghen spreken van het gene hij mij voor gehauden heeft. Maer soo het niet wesen en kan, wel considererende dat ick U E te importun ben, soo bidde U E seer ootmoedelijck oft hij bij U E quame te willen in mijn faveur sijn. Want het mij extrem oppresseert op sulck fatsoen overvallen te worden. U E mach versekert sijn dat ge sult obligeren degene die niet anders en wenst dan te bethoonen in alle occasien datse is en sal blijven tot der doot

Men Heere

U E ootmoedige en
verobligerde dinersse
M C d L

haest den lesten 1640

ARA, ND 1083, f. 110 (origineel)

Buysero aan burgemeester Van Aerssen

Aan Heer President Aerssens tot Breda

Mijnheer

Jouffrouwe de Licques heeft haer selven gelijck als onder protectie van desen staet begeven en vervolgt hare sake voor hare Hooch Mog. jegens den Bisschop van Gent, gelijck oock hare Hoocheden daeromme goet gevonden hebben datse hare residentie ende woonplaetse sal nemen in het clooster van Breda volgens d'expresse acte bij S.H^t^ aen haer daertoe verleent die de selve U Ed. vertoonen sal op haer eerste overcompste, sijnde oock de meeninge van haere Hoocheden dat U Ed. haer daerinne sal de behulpighe handt bieden ende assisteren des noot sijnde ten eijnde sij in het clooster wel werde geaccommodeert naer behooren, daer bij ick voegen sal dat het alhier ten hove seer aengenaem sal wesen dat U Ed. deselve met sijn credyt gelieve te favoriseren ten eynde dat sij met respect en alle eere werdt bejegent naer hare qualiteyt, waermede U Ed. int particulier ten hoochste sullen verobligeren de frelle van Portugal, de vrouwe van Ra . . . ., de Jouffe Van Merode ende vele andere gequalificeerde hare vrunden ende bloetverwanten, alle de welcke niet en twijffelen aen U.E. genegentheydt ende haer versekeren dat U Ed. niet en sal weygeren voor eene Jouff. van sulcken qualityt die soo werdt geoppresseert ende verongelijckt een weynich sorge te dragen ende haer te assisteren met desselffs credyt ende faveur, waertoe ick mij oock sal verlaten ende blijven . . .

's Gravenhage desen 17 Januarij 1641

ARA, ND 1083, f. 111 (minuut)

Burgemeester Van Aerssen aan Buysero

Mijn Heer,

Gisteren is mij behandicht U E brieff van den 17^en^, ende alsoo ick, van wegen een ongemack aen mijn been, genootsaeckt ben het huys te houden, soo heb ick mijn huysvrouw opt Clooster gesonden om de Priorinne aldaer aen te seggen de resolutie van haere Hoocheden, van dat Jouffrouw de Licques haere residentie

ende woonplaetse binnen het Clooster sal mogen nemen, haer dienvolgende vermanende, deselve t'haerder compste vriendtlijck t'ontfangen, ende wel t'accommoderen, op dat de nonnen, bij weygeringe van t'selve naer te comen, haere Hoocheden geen oorsaecke en geven, van eenigen onlust tegens haer te nemen. Het schijnt dat haer sullen voegen, doch desen schrijvende wordt mij geseijt dat den Proost mergen naer den Haghe sal gaen, maer en weet niet tot wat eynde. U E salt van hem selfs best verstaen; midlertijt wanneer Jouff. de Licques hier gearriveert sal sijn, sal haer alle eer ende vriendtschap bewijsen, ende seer geerne, volgens de Acte van haere Hoocheden, haer de behulpige handt bieden ende assisteren dat sij t'effect vande selve vreedsamelijck mach genieten, waerop sij haer vrijelijck mach verlaten.

Voorts mijn heer, alsoo mijnen soon over eenighe dagen advys gegeven heeft aen Sijne Hoocheyt vant overlijden vanden heer Van Brunisse, ende dat het seer nodich is datter metten eersten een ander bequaem persoon in sijn plaetse tot Buytenburgemeester werde gesurrogeert, soo wil ick U E mits desen versoecken t'selve mette eerste bequame gelegenheyt aen Sijne Hoocheyt te recommanderen, als mede dat het getal der Schepenen mach worden behoorlick gesuppleert, op dat wij des te gevoechlicker inde processen, ende andere, des Stadts saecken, mogen besoigneren;

Mijn Heer
tot Breda desen
26 Januarij 1641

hiermede sal mij tekenen
U E dienstw. geaffectioneerden
vriendt ende dienaer
Jeh. van Aerssen

ARA, ND 1083, f. 112 (origineel)

Priorin Ortinx aan Buysero

Mijn Heere

Naer mijn seer hertelijke gebidenisse aen U E. soo en can ick niet gelaten desen aen U E. te schrijven ende U E. seer vrindelijke te bidden, indien dat Joff. de Liques die versoekende is aen sijne Hoocheyt om weder bij ons te comen haer begerte noch niet en is geconsentert, dat U E. belive toch in ons faveur te weesen dat het haer niet en werde geconsentert. Sij heft haeren tijt wel bij ons geweest, ende wij en sijn niet van haere humeure noch van haer order. Ist beter voer haer op een geestelijke plaetse te weesen, ten Bossche sijn twee cloosters van haer order te S. Geertruyden ende den Wijtmuelenberch,[31] daer sij peraventueren beter sal ontfangen worden. Och mijn Heere, wij bidden al te samen seer vrindelijken sijt toch onsen vrint soo wij U E. betrouwen ende wij en sullen niet laten dankbaar te weesen. Het schijnt dat wij uutte gratie sijn. Ende ick en weete niet waer mede dat wij het verdint hebben want wij niet en soken dan Godt in ruste te dinen ende te bidden voer onse vrinden ende weldaders ende alle menschen. Recomandere U E. noch eens seer hertelijken de sake, belove U E. danckbaer te weesen ende oock den Heere voer U E. te bidden dat hem belive U E. te versien van een gode partuere.[32] Hier mede bevele ick U E. in de bewaernisse des Heeren. Alle onse live nonnekens doen U E. van herten seer groeten ende recomanderen U E. de sake seer hertelijken. Blijve altijt

Uwe Ed. geaffecsionerde vrindinne
Sr Berbel Ortinx priorinne

(2 februari 1641)

ARA, ND 1083, f. 116 (origineel)

AANTEKENINGEN

Gebruikte afkortingen:
ABB: Archief Bisdom Breda
GAB: Gemeentearchief Breda

[1] Jb. Oranjeboom 19 (1966), p. 32 vlg.
[2] De in het latijn gestelde brieven vindt men in ABB, doos III 9.
[3] G. C. A. Juten, De Parochiën in het Bisdom Breda, Dekenaat Breda 2, Bergen-op-Zoom 1935, p. 44; Archief Bisdom Antwerpen A 7, Registrum beneficiorum, f. 11 v.
[4] ABB, doos III 24, Rekening Christoffel de Bot 1628, f. 87; Jb. Oranjeboom 11 (1958), p. 30-31; Jos Habets en A. J. A. Flament, De archieven van het kapittel der hoogadellijke rijksabdij Thorn, 2, 1899, p. 474; Van Oeckel werd als kanunnik benoemd op 6 februari 1626 (RA 's-Bosch, coll. Cuypers van Velthoven 120). Een doopboek van Breda vermeldt 134 doopsels die tussen 1 januari 1638 en 4 september 1639 door Van Oeckel werden toegediend. (GAB, coll. DTB, Breda 4, f. 239).
[5] ABB, doos III 4; (A. M. van Lommel), Rapport over de vicariegoederen.... in Noord-Brabant, p. 37. Joannes van den Bosch was de opvolger van kanunnik Van Kieldonck, die op 26 november 1630 werd begraven (RA 's-Bosch, coll. Cuypers van Velthoven 101). In 1655 woonde hij te Antwerpen (GAB R 535, f. 354 v). Hij overleed in 1666 (GAB R 532, f. 241 v, i.m.).
[6] De deken vraagt tenminste op 9 juni 1639 om een schriftelijke bevestiging van de desbetreffende beslissing. Toch schijnen niet alle beneficies van Markendaal hieronder begrepen te zijn geweest: nog in 1641 en 1647 wordt door Holthuyzen een clericus van het bisdom Mechelen als beneficiant voorgedragen (ABB, doos III 4).
[7] Zijn grafschrift in Noorderwijk luidt: „Monumentum R. D. Servatii van der Stegen Bredani STB, qui Antverpiae in Majore Xenodochio primum Vice-Pastor postea Pastor, sedulam et laudabilem pauperibus infirmis operam impendit per annos circiter octodecim, exinde suscepit et gessit per annos tres et menses novem curam hujus Parochiae in qua pastor et persona vixit et pie obiit 30 Novembris anno 1658" (Graf- en gedenkschriften der provincie Antwerpen, 154e afl., Antwerpen 1904, p. 190). Voor het beneficie in de Onze-Lieve-Vrouwekerk zie ABB, doos III 24: „Altare Scti Michaelis secundae fundationis, Rector Servatius van der Stege, theologus Duacensis" (Nomina omnium beneficiorum, vgl. Novum registrum beneficiorum, f. 38).
[8] Over Loymans zie Jb. Oranjeboom 19 (1966), p. 44-45. Verder: Archief Onze-Lieve-Vrouwekerk Antwerpen, Capsa episcopatus nr. 202 (2): Registrum ordinationum 1641-1656, p. 16; Archief Bisdom Antwerpen A 7, Registrum beneficiorum, p. 45.
[9] De visitatieverslagen berusten thans in het archief van het bisdom Antwerpen.
[10] De familie Eelkens was evenals Nemius afkomstig uit 's-Hertogenbosch.
[11] GAB, Archief Begijnhof 153.
[12] Ibid.
[13] Met het „walhuys" zijn vermoedelijk de gastenkamers bedoeld, die blijkens een 17e eeuwse plattegrond in het Stedelijk Museum aan de stadswal grensden.
[14] De gegevens over juffrouw De Liques zijn ontleend aan het archief van Sint-Catharinadal te Oosterhout, met name aan het handschrift Van der Malen en aan de documenten in afd. V.
[15] In de volgende bladzijden werden de gegevens uit de brieven aangevuld met een aantal bijzonderheden uit Holthuyzens visitatieverslagen.

16 Zoals hieronder wordt vermeld, werd hij in 1638 pastoor in Terheyden. De aantekeningen in het doopboek van Riel eindigen op 10 maart 1637. Juten a.w., p. 84 schrijft ten onrechte dat hij in 1641 te Terheyden werd benoemd (vgl. hetzelfde werk, p. 198).
17 Juten, a.w. p. 84.
18 In zijn visitatieverslag van 1643 schrijft de deken: „chorus est perfectus".
19 Juten, a.w., p. 213.
20 GAB Afd. V 425, f. 279 v, 280, 283 Sint Geertruydsbronne 8 (1931), p. 164 vlg.
21 Taxandria 2 (1895), p. 268 vlg.; Analecta Praemonstratensia 8 (1932), p. 252-253. Juten (a.w., p. 44), daarin gevolgd door pater Placidus (Jb. Oranjeboom 8 (1955, p. 38) plaatst de gevangenschap van de deken ten onrechte in 1640.
22 Frederick Hendrick van Nassauw Prince van Orangien, zijn leven en bedrijf, 2, Utrecht 1652, p. 134-135.
23 Een eigentijds bericht over de Spaanse onderneming en de weerslag daarvan in de stad is te vinden in de dagboek-aantekeningen van de Bredase schepen Jacob Drabbe: Taxandria 26 (1919), p. 110-112. Hieruit blijkt ook dat de voorstelling van Commelin, als zouden de bedoelingen der Spanjaarden eerst in 1643 aan het licht gekomen zijn, onjuist is.
24 „De Swaen" bevond zich aan de zuidzijde van de Havermarkt, westelijk van „De Vogel Struys".
25 Lodewijk Gerard van Renesse was van 1638 tot 1671 predikant te Breda. Vgl. Jb. Oranjeboom 19 (1966), p. 124-128.
26 ARA Den Haag, Nassau-Domeinarchief 1060, f. 7.
27 Inderdaad schijnt Lodewijk van Renesse (evenals de latere graven Van Renesse) af te stammen van een ridder Jan van Renesse, die in de 15e eeuw te Utrecht woonde. Vgl. Taxandria 17 (1910), p. 222.
28 Blijkens de mededelingen van proost Cruyt was dit Jan van Neeten. Jan Dielis van Neeten, waard van De Swaen te Breda, was gehuwd met Cathelijn Peeters; een akte van 27 juni 1643 bevestigt dat hij destijds in Prinsenhage woonde. Vgl. GAB R 531, f. 120 v; R 533, f. 63 v. Van Neeten kocht De Swaen op 27 februari 1625, midden onder het beleg door Spinola dus. GAB R 520 f. 91, 91 v.
29 Volgens Commelin moesten de gilden voorbijtrekken, terwijl Haring „uyt een venster lagh".
30 Het stuk schijnt niet bewaard te zijn.
31 De priorin is merkwaardig slecht op de hoogte. Het convent in Geertruidenberg (óók Sint-Catharinadal genaamd) was reeds in 1593 opgeheven. De naam van het tweede klooster is verkeerd gespeld: bedoeld is blijkbaar het tertiarissenklooster op de Windmolenberg te 's-Hertogenbosch; dit rekte zijn bestaan nog tot 1685. Vgl. Michael Schoengen, Monasticon Batavum I, Amsterdam 1941, p. 41, p. 110.
32 een goede parture: een goede partij (voor het huwelijk). Wb. Ned. Taal XII, 1ste stuk, kol. 595.